

Ebu Hamid Muhammed İbn Muhammed el- Gazali, Mekâsıdül Felâsife (Filozofların Maksatları | Merve Kesenci

İDE AKADEMİ DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Çeviren İsmail Karagözoğlu, Kayhan Yayınları, İstanbul, 368 sayfa, ISBN:9786059669672

Gazali'nin Hayatı ve Eserleri

Gazali 450 senesinde Horosan'da dünyaya gelmiştir. 465 senesinde ileri düzeydeki ilk eğitimine fıkıh ilmi ile başlayan Gazali, İslam dünyasının ömrünü ilme adanmış en önemli isimleri arasında yer almaktadır. Fıkıh ilminin yanında kelam mantık ve felsefe alanlarında da eğitim almış ve kendisini yetiştirmiştir. Hocasının; "Gazali derin bir denizdir" söylemi onun zekasına ve ilmi birikimine işaret etmektedir. 484 senesinde eğitimini tamamladığı Nişabur medresesinde müderris olarak göreve başlayarak birçok öğrenci yetiştirmiş ve kitap telifi açısından en verimli dönemini yaşamıştır. [1]

İmam Gazali'nin eğitim sürecindeki yöntemi önce bir ilmi derinlemesine anlamak daha sonra ona dair fikirlerini ya da tenkitlerini ele almak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Fıkıh ilminden sonra sırasıyla felsefe bâtinilik ve tasavvufa yönelmiş, bu alanları ayrıntılı biçimde incelemiş sonucunda ise desteklediği ve eleştirdiği yönlerini ortaya koymuştur. Kelamdan fıkha, felsefeden tasavvufa birçok sahada kalem oynatmış ve bu sahadaki fikirleri ile günlük yaşantısı arasında her zaman bir ilişki aramaya ve kurmaya çalışmıştır. Gazali ilimleri, bilgide iktisad, bilgi inanç ve ahlak ilişkisi, zihniyetin inşası ile pratiğin değeri gibi belli tutumlar benimseyerek ele almaktadır. [2]

Gazali felsefe, fıkıh, mantık, kelam, tasavvuf ve ahlak üzerine bir çok eser kaleme almıştır. Mekasıdül-Felâsife, Tehâfütü'l- Felâsife, el-Münkız Mine'd-Delal felsefeye dair; el-Menhûl fî'l-Usûl, el-Müstasfâ fî İlmi'l-Usûl fıkha dair; Mî'yârü'l-ilm mantığa dair; el-İktisâd fî'l-İ'tikâd, Kavâ'idü'l-Akâ'id kelama dair; Mîzânü'l-Amel, Kimyâ-yı Sa'âdet, Minhâcül- Âbidîn ise tasavvuf ve ahlâka dair olan çalışmalarından en meşhurlarıdır. [3]

Bu çalışmada Gazali'nin felsefe alanında ilk çalışması olan Mekasıdül-Felâsife kitabını tanıtmak amaçlanmaktadır. Kitabın bölümleri, içerikleri ve ele alış biçimi üzerinden Gazali'nin üslubu anlaşılmaya çalışılacaktır.

Mekasıdül-Felâsife

İslami ilim geleneğinde yaygın olarak çalışmaya besmele hamdele ve salvele ile başlanmaktadır. Gazali de bu geleneği bozmamış ve esere Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e salat ile başlamıştır. Eserin mukaddime bölümünde usulü, maksadı ve içeriği açık biçimde dile getirerek kitaba giriş yapmaktadır. Adı üzerinde filozofların maksatlarını incelemek isteyen Gazali, Mekasıdül-Felâsife çalışmasını, tenkit etmek için önce anlamak gerektiğine dair inancına binaen ele almıştır:

Ben, felsefecilerin tutarsızlıkları, görüşlerindeki çelişkileri, karşılaştırmaları ve yoldan çıkmalarındaki gizliliklerini ortaya çıkaracak gönüllere şifa veren bir esere başlamak istiyorum. Onların mezheplerini tanıtmadan itikatlarını öğrenmeden sana yardım etme ümidi yoktur... Felsefecilerin mantık, tabiat ve ilahiyat ilimlerindeki maksatlarını hikaye eden aralarında hak-batıl ayrımı yapmaksızın, tutarsızlıklarını veciz bir şekilde sunmayı uygun buldum... Bu kitabı tamamladıktan sonra felsefecilerin görüşlerini ciddi bir şekilde eleştireceğimiz bir kitaba başlayacağız. Biz o kitaba inşallah " Tehâfütü'l-Felâsife" ismini vereceğiz. [4]

Gazali'nin de ifade ettiği gibi mukaddime kısmında eseri neden ve nasıl ele aldığı, diğer bir deyişle yöntemi kısaca açıklanmaktadır. Gazali'nin mukaddimesinde dikkat çeken yerlerden birisi ise, Mekasıdül-Felâsife eserin ön hazırlık çalışması olduğu yönündeki iddiasıdır. Sonuç itibarıyla yalnızca iddia olarak kalmamış, vadettiği Tehâfütü'l-Felâsife çalışmasını da meydana getirmiştir. Böylesine sistemli ve kapsamlı düşünme geleneğini

Gazali ile başlatmak yanlış olmayacaktır. Gazali Tehâfütü, tenkit edilen tarafa kin ve nefretten değil, onların bir şekilde asıl düşman olan Bâtınilere entelektüel destek sağlaması söz konusu olduğu içindir. [5] Mekasidü'l-Felâsife, genel çerçevesiyle felsefeye giriş kitabı olarak da değerlendirilmektedir

Mekasidü'l-Felâsife üç kitap olarak isimlendirilen üç bölümden oluşmaktadır. Her bölüm makaleler ile konu başlıklarına bölünmektedir. Birinci kitap mantık ilmini ele almakta ve ayrıntılı şekilde incelemektedir. Mantık ilmine giriş, mantık ilminin faydaları ve mantık ilminin kısımları olarak üç ana başlığa ayrılan bölüm, kısımların da açıklanmasıyla genişletilmektedir.

Birinci Kitap Mantık İlmi

Mantık ilminin, kesinlik ifade eden ilimleri kesinlik ifade etmeyen ilimlerden ayırması onun öneminin en büyük sebepleri arasında yer almaktadır. Gazali mantık ilminin asıl maksadının kıyas olduğunu ifade etmektedir. [6] Gazali şartlı önermeleri, kıyasın kesinliğine dair olan özellikleri mantık bölümünde ele almakta, önermeleri varlığın nedeni ve iddianın nedeni olarak iki şekilde niçin sorusuyla anlamının uygun olduğunu dile getirmektedir. [7] Gazali'den önce mantık ilmi fıkıh ve kelam için kullanılmaz, yalnızca cedel bir yöntem olarak kullanılırdı. Gazali'nin mantığa getirdiği açıklık yani suri mantık, cedelin yerini almış ve fıkıh ile kelam ilmi için mantık vazgeçilmez bir yöntem haline gelmiştir. Ayrıca kıyası Kur'an'dan çıkarma girişimleri ile Gazali mantık ilmine dini boyutu da beraberinde getirmiştir. Gazali mantık ilmiyle, bir yandan fıkıh ve kelam ilmini kurarken diğer yandan felsefe bilimlerini yıkmayı amaçlamaktadır. [8]

İkinci Kitap İlahiyat

Felsefecilere ilk eleştirisi ilahiyat bölümünün girişindeki cümlesinden anlaşılmaktadır; "Bilesin ki, felsefeciler, tabiat ilimlerini ilahiyat ilimlerinin önüne alma adetindedirler lakin biz ilahiyat ilmini öne aldık. Çünkü ilahiyat daha mühimdir." [9] ifadeleri, Gazali'nin felsefecilerin benimsediği metoda karşı tenkitleri olduğunu açıkça hissettirmektedir. Başlık ilahiyat ilimleri olsa da tabiat ilimleri olmadan ilahiyatı anlamının zor olacağını dolayısıyla önce tabiat ilimleri anlatmanın daha uygun olduğunu vurgulayan Gazali'nin konu sıralaması değiştirmesinin yalnızca filozoflara karşı eleştirel bir tavır takınma maksadıyla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Gazali tabiat ilmini; "aklın muayyen bir maddeye bağlı olmaktan kurtulamadığı ilim tabiat ilmidir" [10] şeklinde tanımlamaktadır. Bu bölümde Gazali, tabiat ilimlerini beş makale şeklinde genişletmiştir. Mevcudatın kısımları ve hükümleri, mevcudatın sebebinin Allah olduğu, Allah'ın sıfatları, fiilleri ve felsefecilerin Allah'tan var olmalarının keyfiyeti hakkında olmak üzere başlıklar halinde ele almıştır. Gazali bu bölümde varlığı cevher ve araz, küll ve cüz, bir ve çok, önce ve sonra, vacip ve mümkün gibi var olma yönünden incelemektedir. Varlığın bizatihi kendisinin özelliklerini ortaya koyduktan sonra Vâcibü'l Vücûd olarak Allah'ı ifade etmiş, bunun yanı sıra Allah'ın sıfatlarını ve olumsuzlama ile Allah'ın ne olamayacağını, Ona ne söylenmeyeceğini önermeler şeklinde ele almıştır.

İlahiyat bölümünden açıkça anlaşılan; Gazali'nin, her şeyin mevcudiyetini Allah'tan aldığına dair ehl-i sünnet çizgisine bağlı kalan bir tanımlama yaptığıdır. Gazali'ye göre bir şeye var veya yok demek onun ne olduğunu bilmemize yani varlığın mahiyetine bağlıdır. Filozofların Tanrı'nın mahiyetinin tam olarak bilinemez olduğu iddiaları bu bağlamda Gazali için eleştiri konusu olmuştur. Çünkü Gazali, mahiyeti bilinemeyen şeyin onu inkara kapı aralayacağından çekinmekte ve filozofları agnostik olma eğilimleri sebebiyle tenkit etmektedir. [11] Ona göre Allah'ın dışındaki her varlık mevcudiyetini Allah'a borçludur. Bu nedenle Gazali, felsefenin kendisinden ziyade Yunan metafiziğine karşı mesafeli durmaktadır. [12] Bilindiği üzere Yunan metafiziğinde varlık var olma halini bir madde ya da harekete bağlamaktadır. Oysa İslam düşüncesinde yegane sebep ve yaratıcı Vacîbü'l Vücûddur.

Üçüncü Kitap Tabiat İlimleri

Mekasidü'l-Felâsife eserinin son bölümünü teşkil eden tabiat ilimleri beş ana başlık altında incelenmektedir. Gazali, cisimlerde bulunan özellikleri, basit cisimleri, karışma ve birleşmeleri, bitki hayvan ve insan nefislerini, duyular olarak isimlendirilen zahiri idrak alanını, tasavvur hayal ve hatırlama olarak tanımlanan batını idrak alanı, son olarak da Faal Akıl ile insanın ilişki biçimini örneklerle ele almaktadır. [13] Tabiat ilimlerindeki sıralamanın maddenin kendisinden başlayarak tedrici olarak Aşkın olan ile ilişkiye nasıl yöneldiği açıkça görülmektedir. Gazali'nin de üzerinde durduğu en önemli kısımlardan olan insanın Allah ile ilişkisi iki kuvvet ile hasıl olmaktadır. Bu kuvvetler bilmek ve yapmaktır. İnsan Allah'ın bir olduğunu bilir ve ameli de bilmesine bağlı olarak gerçekleşir. Dolayısıyla Gazali'ye göre akıl her şeyi kavramakta mutlak yetkin olmasa da amelleri akıldan bağımsız olarak yapmak mümkün değildir. Gazali; "Kim ilmini artırır da hidayetini arttırmazsa, Allah'tan ancak uzaklığını arttırmış olur" hadisi ile meseleyi açıklığa kavuşturmak istemiştir. [14] Kitap rüyaların mahiyeti, mucizenin ve peygamberliğin gerekliliği ile ilgili iddialarla sona ermektedir. Son söz olarak yeniden Tehâfütü'l-Felâsife eserini yazacağını ve bu eser ile filozofların batıl görüşlerinin geçersizliğini ortaya koymak istediğini ifade etmiştir. Gazali, eserin başlangıcındaki geleneği sonunda da devam ettirerek hamdele ve salvele ile eserin kapanışını yapmıştır.

Sonuç

Gazali İslam düşünce geleneğinde oldukça önemli yere sahip olan alimlerden birisidir. Kaleme aldığı eserler günümüzde dahi bir çok meseleye ışık tutmaya devam etmektedir. Eğitim sürecine paralel olarak kitaplarının konuları değişen Gazali, ilk olarak fıkıh, kalam ve mantık; ilerleyen süreçlerde ise felsefe ve tasavvufa yönelmiş ve bu alanlarda eserler vermiştir.

Mekasidü'l-Felâsife Gazali'nin felsefe konusunda yazdığı eserlerin ilkidir. Çalışma, Gazali'nin Mekasidü'l-Felâsife eserindeki usulünü anlamaya yönelik olduğundan kitabın neden, nasıl ve ne şekilde yazıldığına dair bir tanıtım metni mahiyetindedir.

Mekasidü'l-Felâsife üç ana bölüm olan mantık, ilahiyat ve tabiat ilimlerini çatı olarak kabul etmiş ve her birisini alt başlıklarla ayrıntılı şekilde ele almıştır. mantık ilminde önermeler ve kıyasın tanımına yer vermiş, suri mantığa ve kıyasın mantık ilmi içerisinde burhan cedel ve şiirden daha önemli olduğuna dair görüşleri ile fıkıh ve kalam ilimlerinin kıyası kullanmasına felsefenin ise sınırlandırılmasına yol açmıştır.

İlahiyat ilimleri olan ikinci bölümde ise ilahiyatı anlamak için önce tabiat ilmine açıklık getirmenin uygun olacağını savunmuş ve var olmak bakımından varlığı ele alarak varlığın yalnızca Allah'a bağlı olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.

Son bölümde ise tabiat ilmi başlığının altında cismin mahiyetini bitki hayvan ve insan nefislerini ve insanın Faal Akıl ile irtibatını ele alarak mucize, peygamberlik gibi Tanrı'nın insanla münasebetinin işaretlerinin gerekliliğine dair iddialarda bulunmuştur.

Mekasidü'l-Felâsife eseri İslam geleneğine uygun olarak besmele hamdele ve salvele ile başlamış ve yine aynı şekilde sona ermiştir. Gazalinin bu kitabı yazmadaki amacı felsefe ilmini önce derinlemesine anlamaktır. Vaaddetiği üzere bundan sonra yazacağı tenkit kitabına bir hazırlık niteliği taşımaktadır. Gazali, eleştireceği meseleleri önce çok iyi bir şekilde öğrenmeyi, onu incelemeyi metod olarak benimsemesinin yanında üzerine eser yazacak kadar da felsefe alanında derinleşmiştir. Mekasidü'l-Felâsife klasik metinlerin metoduna yakın gibi görünse de yazılış amacının tenkide hazırlık olması, kıyas tanımının genişlemesi gibi hususları içermesi, üslup konusunda eseri seçkin kılmaktadır.

Kaynakça

Akgün, Tuncay, "Meşşâi Filozoflar ve Gazali'nin Ontolojisinde Varlık- Mahiyet Tartışmaları", ÇÜİFD, c. 16, sayı: 2, 2016, ss. 235-258.

Aydın, Salih, "Gazzâli'nin Filozofları Eleştirisindeki Nihai Hedefi Üzerine", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/1, Sayı: 28, ss. 16-38.

Bayraktar, Mehmet, "Gazali", journal of Islamic Research, c.13, sayı: 3-4, 2000, ss. 235-236.

Çağrı, Mustafa, "Gazali", DİA, c. 13.

Çapak, İbrahim, Ebu Hamid el-Gazâli'nin Mantık Anlayışı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Durusoy, Ali, "Gazzâli'de Mantık İlminin Yeri ve Önemi", İslami Araştırmalar Dergisi, c. 13, sayı: 3-4, 2000, ss. 303-320.

Gazâli, İmam, Mekasidü'l-Felâsife, çev. İsmail Karagözoğlu, Kayihan yay., İstanbul, 2020.

Yıldız, Ayşe, "Gazali'nin Düşünce Dünyasında Varlık ve Felsefe", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:9, 2017, ss. 159-173.

* Akdeniz Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Felsefesi Doktorant, email: merve.bozan91@gmail.com .

[1] Mustafa Çağrı, "Gazali", DİA , c. 13, s. 489.

[2] Mehmet Bayraktar, "Gazali", journal of Islamic Research, c.13, sayı: 3-4, 2000, s. 235.

[3] Gazali, Mekasidü'l-Felâsife, çev. İsmail Karagözoğlu, Kayihan yay., İstanbul, 2020, ss. 17-26

[4] İmam Gazâli, Mekasidü'l-Felâsife, ss. 27-29.

[5] Salih Aydın, "Gazzâli'nin Filozofları Eleştirisindeki Nihai Hedefi Üzerine", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012/1, Sayı: 28, s. 18.

[6] Ali Durusoy, "Gazzâli'de Mantık İlminin Yeri ve Önemi", İslami Araştırmalar Dergisi, c. 13, sayı: 3-4, 2000, s.308.

[7] İbrahim Çapak, Ebu Hamid el-Gazâli'nin Mantık Anlayışı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 73.

[8] Ali Durusoy, "Gazzâli'de Mantık İlminin Yeri ve Önemi", s.317

[9] Gazali, Mekasidü'l-Felâsife, s. 119.

[10] [10] Gazali, Mekasidü'l-Felâsife, s. 123.

[11] Tuncay Akgün, "Meşşâi Filozoflar ve Gazali'nin Ontolojisinde Varlık- Mahiyet Tartışmaları", ÇÜİFD, c. 16, sayı: 2, 2016, s. 251.

[12] Ayşe Yıldız, "Gazali'nin Düşünce Dünyasında Varlık ve Felsefe", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:9, 2017, s. 170.

[13] Gazali, Mekasidü'l-Felâsife, s. 279.

[14] Gazali, Mekasidü'l-Felâsife, s. 354.